

Kiss Endre

Félelem, demokráciaelmélet, tudományódszertan

(A globalizáció jelen korszakáról)

A globalizáció precedensnélküli új történelmi világhelyzet, más szóval, világtörténelmi helyzet, amely érett formájában értelmezésünk szerint 1989-cal, a kommunizmus visszavonulásával vette kezdetét. Kísérletet tettünk már a globalizáció folyamatai belső történelmének vázlatos periodizációjára is.¹

A globalizáció történelmi periodizálása természetesen több szempont alapján lehetséges. Ebben nem különbözik a történelem más nagy folyamataitól, hiszen a történelmi korszakok meghatározásához előzetesen pontosan megválasztott és megnevezett szempontok szükségesek. Így nem közömbös, hogy a gazdaság, a kultúra vagy éppen a politikai mozzanatok közül választjuk-e meg a periodizálás vonatkoztatási rendszerét, a művészi teljesítmény szerint például az antik Görögország jelenthetné az emberi történelem eddig elért csúcspontját.

A globalizáció belső korszakolása magától értetődő módon kiemelkedő módszertani feladat, de gyakorlati vonatkozásai nem kevésbé döntőek. Elsőként a *demokráciaelméleti* és általában a *politikai* vonatkozásokat kell említenünk, hiszen a globalizáció egyes társadalmainak, politikai közösségeinek minél adekvátabb képpel kell rendelkezniük a globalizációról, lehetőleg annak minél kisebb részleteiről is. *Számos példát* sorolhatnánk fel az elmúlt két évtized államainak politikai történelméből arra, hogy hivatalban lévő politikusok minősített módon adták tanújelét annak, hogy nincsenek teljesen tisztában a globalizáció megalkotta feltételrendszer formális vagy akár informális következményeivel és követelményeivel.

A globalizáció korszakolásának feladata azonban még egy másik szempontból is erősen *gyakorlati irányultságú*. Ezt pedig a mindenkori értelmezés *társadalomlélektani* és *szociálpszichológiai* dimenziója teszi ki, hiszen itt a lélektani elvárások és beteljesülések a globalizáció holisztikus méretei miatt szinte átmenet nélkül megjelennek a *félelem* és a *remény* katartikus megvilágításában, azaz *a jövőre vonatkozó elvárások teljes közvetlenségében*, amely a középkori szenvedés- és üdvtörténetek egyértelműségével jelennek meg a mindennapi tudat horizontja előtt. Ennek teljes horderejét csak akkor értjük meg igazán, ha felidézzük, hogy a mindennapi tudat valóságérzékelése a globalizációnál kevésbé átfogó jelenségek esetén sem működik adekvátan (ez a szinte elképzelhetetlen kivétel lenne), *töredékesen, inadekvátan és nem egyidejűen* érzékeli a valóságot és időre, történelmi távlatokra van szüksége az érzékelés egyes elemeinek és egészének fokozatos adekváttá tételére.

Napjaink mindennapi tudata nem alaptalanul érezheti úgy, hogy egy *kolosszálisra nőtt hollywoodi-i film* zajlik körülötte, amelyben őt mintha kifejezetten meg akarnák tréfálni vagy ugratni akarnák. Az egyik oldalon érzékeli a globalizáció dinamikáját, hatalmas

---

¹ Ld. A XXI. század kihívásai és a globalizáció történelme. in: A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe. Veszprém, 2011. (VEAB kiadása).47-52. , valamint:

Vozmoshnaja isztorija globalizacii i vüzovi XXI béka. in: Vek Globalizacii. 1 (9) / 2012. 58-67. és Die mögliche Geschichte der Globalisation.in:<http://www.schwarz-auf-weiss.org/THEMENLISTE.HTM>

sikertörténeteit, mindazt a pozitív összetevőt, amelyek közül számosat ő a maga mindennapi életében is élvez és felhasznál. A másik oldalon széteső, fragmentálódó politikai és szociális valósággal találja magát szembe, amely az ő számára is új beszorítottságot, egy új típusú *condition humaine*-t jelent, s minél inkább érzékeli a társadalom egyre nyilvánvalóbb, immár a *közvetlen túlélésre* irányuló erőfeszítéseit, annál gyakrabban ötlük fel benne, hogy ezek a túlélési problémák már nemcsak a „többiek”, de már az ő saját problémái is. E helyzetnek még nem született meg a maga irodalmi és kulturális szimbóluma, ez a sors nem testesült még meg görög típusú sorsparadigmába, de talán ez sem várat már sokáig magára.

A *homo globalisticus* az egyik nap a *civilizáció középpontja*, akinek kegyeiért a nagy termelési rendszerek és a médiumok versengenek, a másik nap *pária*, akinek formális szabadságjogai jottányit sem akadályozzák meg társadalmi lecsúszását vagy akár teljes társadalmi megsemmisülését.

E két határ között él a társadalom, amely szembesül a globalizáció értelmezési lehetőségeivel-

A globalizáció jelenségeit több viszonyítási rendszerben lehet vizsgálni. Ezek pontos meghatározása azért is célszerű, hogy valamelyest el tudjuk választani analitikusan is egymástól a globalizáció jelenségvilágának *mindent mindennel összekapcsoló gazdagságát*. Nem kevésbé célszerű azonban megjelölni ilyen viszonylagosan állandó viszonyítási pontokat azért is, mert így a globalizáció egymást követő történelmi szakaszai, belső korszakai is könnyebben elválaszthatóak egymástól.

Meglepően állandó a globalizáció jelenségeit osztályozó viszonyítási rendszerek között a modern *mindennapi tudat*, a *közgondolkodás*, az *ideológia* önmagában is bonyolult jelenségek köre. Ha visszapillantunk, akár azt a tudásszociológiailag meglepő állítást is tehetnénk, hogy ezek a tudati állandók alig változtak a globalizáció eddigi bő két évtizede alatt. A *modern*, majd a *posztmodern*be áthajló mindennapi tudat alapvető beállításaira is igaz ez. Ami a modern mindennapi tudat alapvető valóság-feldolgozó elveit illeti, azaz a mindennapi tudat

individualista, *antitotalitáriánus*, a *fogyasztói* és a *posztmodern* alaporientációk szinte egyáltalán nem változtak, külön figyelem illetheti meg a *fogyasztói tudat erős életképességét* egy olyan korszakban, amikor ugyan létezik bizonyos stílusú tömegfogyasztás, de annak sem kvantitatív nagyságrendje, sem szociális szétterülése nem közelíti meg a hatvanas-hetvenes évek *valódi* fogyasztói társadalmának dimenzióit. Nem túlzás és nem ironia ezért a globalizációban működő mindennapi tudatot *fogyasztás nélküli fogyasztói tudatnak* nevezni. Nem az egyetlen példa ez arra, amire tanulmányunk gondolatmenetében még többször visszatérünk: a *globalizáció jelenségvilága sorozatban produkálja azt a jelenséget, hogy a tudat nem felel meg a létnek*.

A mindennapi tudat alapelveihez hasonlóan mondható el, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek ú.n. *posztmaterialista értékvilága* is lényegében változatlanul tovább él a globalizáció első két teljes évtizedében- Mindebből ismét már megfogalmazhatóvá válik a hipotézis, miszerint a társadalmi tudat ezek szerint viszonylagosan stabilnak tekinthető alapirányultságai a maguk oldaláról erőteljesen részt vehettek a globalizáció mai formájának kialakításában.

De a posztmaterialis értékek jelenlétén túl változatlan áthatja a szellemi világot és a médiát a *posztmodern* gondolkodás sokféle vetülete is, a mindennapokban is érzékelhető *értékrelativizmus* és *virtualitás* mellett uralkodik a globalizáció jelenében a posztmodern *differenciagondolkodás*, nem kevésbé a *mátság* fogalmának posztmodern értelmezése is. A posztmodern értékvilág jelenléte a globalizáció mindennapi tudatában részben *módszertani*,

részben *tartalmi* okokból ismét kiemelkedő jelentőségű. Módszertani okokból azért, mert a sajátosan posztmodern gondolkodás a gondolkodás történetének sajátos, addig soha uralomra nem jutott szerkezeteiben munkál (differencia-logika, dekonstruktivizmus), e szerkezetek esetében már az a kérdés is *atipikus* és *szofisztikált* válaszokra szorul, hogy egy ilyen gondolkodás *egyáltalán szélesebb körben gyökeret verhet a mindennapi tudat felségterületein*, hiszen a mindennapi tudatnak igen jól körülhatárolható, *valóságos és pozitív* társadalmi funkciói vannak. Az azután már egy, ebből az alapkérdésből kinövő újabb kérdés, hogy ezek a posztmodern gondolkodási alapszerkezetek miként voltak, lehettek (!) életképesek a globalizáció korszakában is, hiszen, alapos egyszerűsítéssel szólva, a posztmodern értékvilág kifejezetten *akadályozhatja* a mindennapi tudatot a globalizáció életvilágának helyes felismerésében és azonosításában.

A mindennapi tudat alapformái, a posztmateriális értékek vagy az új típusú posztmodern szerkezetek meglepően huzamos érvényre jutása mellett elcsodálkoztatóan állandó a viszonyok átfogó „*lágyság*”-nak értelmezése, az öröm-entuziazmus, a boldogság-propaganda, a „*kalifornizmus*”. E dimenzióban (ami a mindennapi tudatnak immár a negyedik önálló, ha a többiektől nyilván nem is független, dimenziója). A „*lágyság*” és a „*kemény*” valóságértelmezések versenyéből a valóság „*lágyság*”, „*soft*” értelmezési variánsa egyértelmű fölényben vannak, ez szabályos *valóságkonstrukció* és *-konstítúció*.²

Ha megpróbáljuk ezeket a nagy eszmeáramlatokat és gondolkodási típusokat a maguk eredeti korszakában (azaz *nem* a globalizáció periódusából visszapillantva) szociológiailag magyarázni, bizonyosra vehetjük, hogy meghatározottságaik között nagy szerepet játszott az a tény, hogy az *ipari társadalom válságának, lassú visszaszorulásának termékei* voltak. Még akkor is így van ez, ha emiatt természetesen önmagában még nem kellett közvetlenül is reflektálniuk ezt a konkrét reálfolyamatot. Ha ebből a szemszögből tekintünk ezekre az eszmeáramlatokra, akkor az is érthetővé válik, miért az alapvetően „*soft*” karakterisztikumok váltak uralkodóvá bennük, hiszen ez a konkrét szociológiai genezis *éppen a „hard” társadalmi viszonyok visszaszorulásának szövegösszefüggése volt*. Bonyolítja ezt a magyarázatot a *neomarxizmus* problémaköre. A neomarxizmus tematikusan fenntartotta az ipari társadalom létének és fontosságának feltételét (emiatt a „*hard*”-elemeket is), miközben a korábbi marxizmushoz képest a „*hard*” viszonyok reflexiója felől megindult egy „*soft*” társadalom és „*soft*” filozófia megalkotása felé.

A globalizáció mindennapi tudati feldolgozásának állandó jelensége tehát a *kemény* és a *lágyság*, a *hard* és a *soft* dimenzió szembenállása, már csak azért is, mert jóllehet a globalizáció viszonyai között bőségesen akadnak mind „*hard*”, mind pedig „*soft*” viszonyok, a globalizációban uralkodó mindennapi tudati, mentalitásbeli, értékelő vagy ideológiai mozzanatok vitathatatlanul és meghatározóan „*soft*”-ak.

Az 1945-ös történelmi cezúra, az újjáépítés és a hideg háború nagy „*hard*” folyamatai után indult meg a „*soft*” értelmezéssel felemelkedése. Ez meg is felelt mind a *politikai konszolidáció*, mind a *gazdasági csoda*, mind a *fogyasztói társadalom*, mind a *demokratikus rendszer* hitelesítésének sikereinek világa felé. Mindezt, ha korántsem válságok és

---

² A gondolkodási formák e típusai, s ezt módszertanilag kell megjegyeznünk, *nem közvetlen tartalmak artikulálásában jelennek meg*, tehát maguk nem is „*tartalmak*”, hanem a valóság feldolgozásának elvei, amelyek munkája eredményeképpen a tényleges valóság-feldolgozás megtörténik. A „*lágyság*” értelmezés tehát például nem kizárólag „*lágyság*” tartalmi kijelentésekkel azonos, hanem a *tárgyi tartalmakhoz való közeledés médiumát jelenti*.

konfliktusok nélkül, követte azután a fogyasztás, a médiumok, a társadalom külső képét meghatározó *design*, a divat, a társadalmi kommunikáció egyre lágyabb világa, az egyén, a személyes boldogság elismerése, a kisebbségekhez irányuló megváltozott viszony, a társadalmi konfliktusok demokratikus és konszenzuális kezelése, a kirekesztés csökkentése, a nők fokozódó elismerése és elismertetése, az iskolai viszonyok felszabadítása, a tekintélyek uralmának visszaszorítása.

A lágyág így a hatvanas évektől kezdve *meghatározó* tendencia, ezért is vált történetileg kivételes és feldolgozhatatlan eseménnyé például az ebbe a valóságérzékelésbe beilleszthetetlen vietnami háború.

Szigorú értelemben természetesen nem a viszonyok „kemény”-ek vagy „lágy”-ak, de az a működő társadalmi konvenció, ami „kemény”-nek vagy „lágy”-nak lát és értelmez társadalmi viszonyokat és jelenségeket. Szigorúan tudásszociológiai szempontból ez az érzékelésmód ismét vet fel a *jelenség szingularitására* vonatkozó alapkérdéseket. Ez az *érzékelési* mód ugyanis *értékelési* mód is, és mint ilyen, *egyben bizonyos mértékben minősítési mód is*. Ez azt jelenti, hogy a „soft” vagy „hard” módon ítélező társadalom nemcsak öntudatlanul, azaz *tudásszociológiai módon adekvátan*, értékkel, de előzetes preferenciákkal is rendelkezik! Ez tudásszociológiailag azért releváns, mert nem felel meg az ideológia klasszikus definíciójának, ezért szükségszerűen már *az ideológia új formáját jelenti*. Voltaképpen mind a négy felsorolt gondolkodástípus egyidejűleg új és új típusú ideológia is.

Nemcsak az figyelemreméltó szempontunkból azonban, hogy a globalizációban uralkodó tudatformák egyben új, és részben még fel sem tárt ideológiai formák, de az is, hogy új módon rúgják fel az ideológiai léthez kötöttség alapösszefüggéseit. *Egyértelmű*, hogy e gondolkodási szerkezetek nem felelnek meg a „valóság”-nak (és ez a megnevezés - a megfelelő leegyszerűsítésekkel . meg is feleltethető a „hard” – „soft” – kettősségnek). Másrészt ezek a gondolkodási formák *egy másik oldalról igazolják* a posztmodern gondolkodásnak alapvetően a *differenciára* épülő karakterét.³ Amíg a *posztmodern differenciagondolkodás*⁴ logikai keretei között egy értelmiségi mozgalom végső soron hatalmi ideológiája miatt választotta el a gondolkodást a valóságtól, a *mindennapi tudat* ezzel szemben ezt kifordítja, ő mintegy *spontán módon* él egy olyan gondolati univerzumban (ami az előzőleg négy konkrétan is néven nevezett gondolati univerzum együttese), amely univerzumban a „soft” értékelés- és megközelítésmód akkor is kiszorítja a „hard” változatot, amikor a „valóság” tényei és folyamatai ennek egyáltalán nem felelnek meg. Szimmetrikus ellenvilágok körvonalai sejlenek fel, melyek egymás kifordításai is.⁵ A posztmodern differencialogika a maga érzékelésmódjával radikálisan „rosszabb”-nak mutatja a valóságot, mint amilyen, a mindennapi tudatban megjelenő „soft” differenciagondolkodás viszont „kellemesebb”-nek, „harmónikusabb”-nak mutatja azt.

*

A globalizációnak tehát megvan a maga belső története, ennek összes módszertani problémájával együtt. A globalizáció sztenderd meghatározottságai közül az alapvető definíciók közül igen sok ugyancsak változatlanul érvényben van. Az egyes korszakok belső

³ Az uralkodó áramlatok társadalmi megfeleltetésekor érzékelt differencia váratlan és közvetett módon (*inverzen*) jeleníti meg azt a differencia-mozzanatot, ami a támadó kedvű posztmodern gondolkodásban pozitívan is megjelenik.

⁴ A terminus maga is hossza absztrakciós folyamat eredménye

⁵ A kifordítás egyszerre *valóságos* (politikai, szociológiai) és *logikai*.

elmozdulásai sem változtattak például azon a tényen, hogy a globalizáció a legmélyebb szinten a Földgolyó egészére kiterjedő nagy funkcionális rendszerek munkájával azonos, hogy különlegesen megnövekedett az egyéni szabadság, funkcionális megfogalmazásban az *aktoriális* elem súlya és jelentősége, hogy a globalizáció mezoszintjén permanens harc folyik az egyes államok társadalomszervező feladatainak ellátásához szükséges forrásokért, ami érdemileg azonos a strukturális államadósság egész kérdéskörével. Alig változott az a törekvés is, hogy a nemzetközi jogot kiterjesszék bizonyos emberi jogi-neoliberális beavatkozási szándékok jogi megalapozásához, s nem változott a globalizáció viszonyainak absztrakt rendje és a társadalmi lét konkrét feladatainak megoldása közötti filozófiai távolság sem. A globális világnak megvannak a maga szabályai és törvényei, mindez azonban nem jelenti azt, hogy egy társadalom újratermeléséhez szükséges összes jogosítvány és felelősség az újratermelés adott cselekvési szintjére lenne telepítve (és ez a diszkrepancia nem is tekinthető feltétlenül kifogásolhatónak). Fél évszázaddal ezelőtt a létező szocializmus bátor kritikusai kísérleteztek azzal a megfogalmazással, hogy az a rendszer a „*kollektív felelőtlenség*” birodalma, mert a hatalmas hatalmi apparátusok kollektív döntéshozási mechanizmusában megfoghatatlanná vált, hogy valójában ki miért felel. Ugyanennek a kollektív felelőtlenségnek az új változata rajzolódik ki a globalizáció egyes szintjeinek eltérő felelősség-, kompetencia- és jogosítvány-eloszlásában is.

A globalizáció alapmeghatározásaiba *szervesen* beépül az is, amit a köznyelv *válságnak* nevez. Számos helyen fejtettük ki, hogy a globalizáció alapműködésének egyik legfeltűnőbb sajátossága, hogy a *válság* és a *normalitás* egybeesik, éppen a globális szinten válik csak nagyon nehezen és önkényesen elválaszthatóvá, hogy milyen *konkrét kritériumok alapján* lehet kimondani a normális működésű globalizációról, hogy válságban van. Ennek az új és vezető sajátosságnak megvoltak a maga problématorténeti előzményei (épp a globális szintre való emelés minősíthet egy lokális szinten megjelenő válságot „normális” jelenséggé, hiszen egy helyi válság a globális átrendeződés szerves részeként is értelmezhető, amely indirekten akár még elő is segítheti az erőforrások optimális irányba való átcsoportosítását). Érdekes és kevésbé feldolgozott problémakör viszont az, hogy ez a „pozitívum”, mint ideológiai, politikai és gazdasági tényező, alapvetően, mint *bizalomteremtő* tényező jelent meg, hiszen megalapozottan sugallt egy olyan helyzetet, ahol *még a válságnak is lehet pozitív, univerzális következménye*.

*

A globalizáció alapmeghatározásaiba tehát bele volt építve a válság és a normalitás új viszonya, ami már a 2007-2008-előtti viszonyokat is többszörösen meghatározta. Mégis új korszakot jelent e problémakör összefüggésében a 2007-2008-as válság. A 2008-as válság a globális aktorok viselkedésében is döntő változásokat eredményezett. Ha némiképp eltúloznánk ezt az összefüggést, azt kellene mondanunk, hogy 2007-2008-ig a globális világot mozgató értelmezési keretek és cselekvési szabályok abból indultak ki, hogy a rendszer működése tökéletes, azt érdemileg bírálni és annak szellemével ellentétesen cselekedni tehát kivételes aktus.⁶

A válság után ez a meggyőződés változott, ha nem is mondhatjuk, hogy teljesen meg is változott. Ez az új helyzet erőteljesen alakítja a globalizáció, és ezzel a világ, jövőjéről

---

⁶ Természetesen ez a megfogalmazás túlzás, de e nélkül a túlzás nélkül nem lennének képesek a globális jelenségvilág egy kivételesen fontos tendenciáját markánsan felmutatni.

alakítandó prognózisokat, azokat a reményeket és félelmeket tehát, amelyeket 2012-ben a jövőről alkothatunk.

Maga a válság azonban nem az egyetlen olyan hatalmas tényező, amelyik a globalizáció jövőjével kapcsolatban meghatározó új elemekkel szólhat bele a fejlődés alakításába. A másik, még a válság méreteinél sem sokkal kevésbé átfogó jelenség a *globalizáció imperiális szerkezetének átalakulása*. Az a tény, hogy a globalizáció alapmeghatározásai (válsággal vagy anélkül) nem érintik a rendszerelméletileg értelmezett politikum területét, természetesen nem jelentheti azt, hogy a globalizációnak ne lennének imperiális dimenziói. Még ennek a magától értetődőnek tűnő dimenzióknak a létrejövetelében is nagy szerepet játszanak azonban az aktoriális elemek, azaz az, vajon mennyire *akarják* a legfontosabb szereplők létrehozni és differenciálni az imperiális viszonylatban rejlő politikai elemet. A globalizáció első évtizedének végén a nagy átalakulás világosan kirajzolódik. Az évtized első felében véget ért az egypólusú világ, amely többféle látens új szerkezetnek adta át helyét, mindenképpen azonban *két- vagy/és többpólusú szerkezetről* van szó.

A globalizáció jelene minden prognózis kiindulópontja. Ezt a jelent aktuálisan három hatalmas elem határozza meg. A globalizáció alapvető meghatározásain (1) kialakuló világválság (2), amely az egypólusú világ utáni helyzetben (3) teljesedik ki.

Ez az aktuális alaphelyzet elméleti szempontból azt a feladatot írja elő, hogy megkíséreljük feltárni a két hatalmas volumenű változás egymásra gyakorolt hatását, azaz rekonstruáljuk azt, hogy milyen szinergetikus hatások jöttek létre a *világválság* és a *többpólusúvá válás* egymásra hatásából, miközben a globalizáció alapmeghatározottságai absztrakt szinten változatlanok maradtak meg.

A prognózis alap-feltételrendszere továbbra is a globalizáció mezo-szférájában nap mint nap megvívott küzdelemre kell hogy alapuljon, arra a harcra, ami a globalizáció *funkcionális-monetarista* alapmeghatározottságai és a *társadalmi mezo-szint*⁷, tágabban a *politikai szféra* között folyik. Ez a harc, mint korábban több más helyen is kifejtettük, az állam viszonylagos és strukturális eladósodásának következménye, amelyik sajátos negatív spirál formájában érinti, az állami, a társadalmi, demokratikus képviselői szférát, azaz a mezodimenziókat.

A társadalom félelmei és reményei is a mezodimenzióban teljesednek ki és válnak valósággá. A mezodimenzió eddigi legfontosabbnak bizonyuló meghatározottságai jelen vannak napjaink globalizációjának szövetében is (így a politika funkcióváltozásai, az egyszemélyes csoport, a naturális reziduumok problémája, az öndestrukció eleme a társadalom működésében, a gazdagok lázadásának jelensége, a jelen-jövő-kontinuum és a már említett válság-normalitás viszonyrendszer új meghatározottságai).⁸

---

⁷ Ld. Jövőkutatás és globalizáció. Új szempontok a két terület áthatásainak kutatásában. in: Jövő. MTA IX. Osztály Jövőkutatási Bizottságának hivatalos lapja. 2006. 3. szám.

www.jovo.jovokutatas.hu/3/kiss-jovokutglob.rtf.glob és About Meso-Level Dimensions of Globalization. in: The Europe of Regions: Literature, Media, Culture. Ed. by. Glavanovics Andrea. Székesfehérvár, 2007. (Kodolányi János University College). 131-137.

⁸ Mindez nem jelenti azt, hogy ne lehetne újra meg újra nekirugaszkodni annak, hogy esetleges új, meghatározó elemeket ne kutassunk fel a globalizáció ezen mezo-rétegének működésében. Ezek az új elemek mindenképpen feltételezhetők azoknak az új reakcióknak a forrásvidékén, amelyeket a legtöbb aktornak kényszerűen adnia kell a gazdasági válság és a globalizáció több pólusúvá válásának nagy kihívásaira.

A cselekvési késztetések és motivációk iránya alapvetően megváltozott. Ameddig a vezető cselekvési minták (hogy hányféle okból és milyen összetételben, most nem vizsgálhatjuk) a nagy válságig mindenképpen arra orientáltak, hogy a globalizáció folyamatait különösebb differenciálás nélkül szerves fejlődésként értelmezzék, szabad erők szabad játékként, amelybe belesimulva igyekeztek saját konkrét céljaikat megvalósíthatni, most az alapvető cselekvési minta a kételkedés, kritika, sőt, igen gyakran a gyanú mozzanataiból indul ki ugyanazokkal a globális folyamatokkal szemben. Amíg – leegyszerűsítve, de egyértelműen – eddig minden „természetes” volt, ami a globalizációban történt, most – a másik végletből kiindulva – szinte semmi sem természetes. Amíg eddig az akció, úgy most a reakció válik meghatározó attitűddé.

Ebben az új helyzetben, amelynek kettős meghatározottságát imént meg is neveztük, természetesen jóval erősebben fogalmazódnak meg a globalizáció *eredendő* paradoxonjai, kettőségei, azaz mindazok a történetileg valóban példa- és precedensnélküli mozzanatok, amelyek a szerves és azonosuló szakaszban még inkább abba az irányba hatottak, hogy a globalizációban élő társadalmak azokat még akkor is szervesnek és természetesnek lássák, ha nyilvánvalóan már akkor sem voltak azok. Lehet, hogy ez a szervesen érzékelő és értékelő tudat áll a mögött a meglepő jelenségsor mögött is, hogy miért történhetett meg, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek uralkodó áramlatai szinte változtatás nélkül maradtak uralkodóak a globalizáció majdnem teljes első két évtizedében is, s mivel ez az átfogó trend négy különböző áramlatot is egyesített, a tendencia semmiképpen sem lehetett véletlen.

A mai helyzetet annyiban még (a szükséges óvatossággal) *dramatizálni* is lehetne, hogy a globalizációban élő mindennapi tudatra fokozottan, egyszerre és hirtelen zúdul rá a globalizáció összes antinómiája és paradoxonja, azoknak a jelenségeknek a hosszú sora, amelyeket, ha nem is lehet semmiféle „magasabb”, szisztematikus szempontból „negatív”-nak értékelni, mégis példa és precedensnélküli új valóságot hoztak létre. Amíg tehát az első évtized első felének végéig a mindennapi tudat eltúlzottan „normális”-nak tekintette a globális viszonyokat és nem gondolkodott azok új, precedensnélküli természetén és nem egyszer új paradoxonjain sem, úgy 2008 után ugyanez a mindennapi tudat és társadalmi közvélekedés ugyanolyan eltúlzottan tekinti a globalizációt természetellenesnek, önkényesnek, kiszámíthatatlannak.

Feltételezhető, hogy a mindennapi tudat a válság és az imperiális viszonyok gyors megváltozásának idején szembesül az eddigieknél mélyebben és intenzívebben a globalizáció specifikus tulajdonságaival. Ebben a keretben szinte már nem is csodálkozhatunk azon, hogy a 2008-as perspektívából nézve a globalizáció jelenségfenomenológiájának *legnagyobb szélsősége*, a globalizáció legszélsőségesebb gazdagsága és univerzalitása, illetve ezzel egyidejűleg, az egyes egyének, csoportok és társadalmak beszorítottsága, növekvő szociális problémái, az etnikai és kulturális ellentétek közvetlen élménye a legerősebben ütköznek össze ebben a mindennapi tudatban. A válság előtt a fő véleményformálók egy része is mindent megtett azért, hogy a valóságos folyamatokat szerves és természetes folyamatnak állíthassák be. Ez most megingott, az *akarati, reaktív* gondolkodás előtérbe kerülése befejezett tényé vált.

Már a globalizáció újnak mondható történelmi szakasza előtt is egyértelmű tendencia volt, hogy a globalizációnak a társadalomra gyakorolt hatása kettős, mégpedig úgy, hogy a globalizáció (mint a múlt nem egy klasszikus átalakulása folyamata) szembeállítja egymással az egyént, *mint individuumot* és az egyént, *mint egy társadalmi formáció tagját*. Mint az ilyen szembeállításokban általában, ez a szembeállítás (képletesen) egy egyénnel is keresztülhatolhat,

egy konkrét egyén is pozitívan élheti át a globalizációt, mint individuum, miközben ugyanaz az egyén, mint egy társadalmi formáció tagja, a globalizáció károsultja, ha éppen nem áldozata is lehet.

Az aktoriális szabadság forradalmi megnövekedése az a keret, amelyen belül az egyén kibontakozása történelmi méretekben is megszokszorozódhat. Ugyanez a keret azonban az is, ami a társadalmi formációkba szervezett egyéneket (egyház, szakszervezet, politikai pártok, család) viszonylagosan leértékeli, hiszen a nagyobb formációknak, *mint aktoroknak*, ugyanaz a globális kibontakozás már nem sikerülhet az egyénére emlékeztető módon. Ezért (jóllehet ezek a formációk nem állnak feltétlenül kapcsolatban az állammal, amelynek strukturális gyengülése a globalizáció szükségszerű velejárója) az egyéni lehetőségekkel való összevetésben ezek a formációk ugyanúgy strukturális vesztesek a globalizációban, mint maga az állam.

Mintha tehát valóban egy hollywoodi szuperfilm játszana ironikus játékot a most már valóban a földgolyó egészére kiterjedő világtársadalommal. A globalizáció óriási lehetőségeket és szabadságokat teremtett meg, miközben a világtársadalom jó része ugyanezt *beszűkítésnek*, nemcsak általában a lehetőségek, de ennél konkrétan, már a *túlélés kritikus megnehezítéseként* éli át. De nem kevésbé kolosszális iróniaként tűnhet fel az is, hogy a globalizáció egyszeri *konstruktív* oldalát a tudatosan működő individuum élvezi (nem teljesen függetlenül a globális versenyben elfoglalt kiinduló helyzetétől), miközben ugyanannak a globalizációnak a *destruktív* oldala (ami a legmélyebben összefügg a globalizáció monetarista arcának szerkezetileg programozott *öndestruktív* természetével) a formációban szervezett egyének sorsává válik, elmenve egészen a munkahely vagy a lakhatás „destruktív” megszüntetéséig.

A globalizáció e *kettős antropológiai következményrendszere* (jóval erősebben támogatja a versenyképes egyént, mint a formációban rendezett egyéneket) természetesen nem új jelenség. *Áttételes aktualitást* ad neki azonban az már említett jelenség, hogy a 2007-8-as válság, illetve az azzal kapcsolatos sajátos intellektuális tanulási és felismerési folyamat mégis *a mi jelenlegi éveinkre időzítette ennek a kettősségnek a széleskörű felismerését*. Nem mindent akkor ismernek fel, ami akkor éppen új jelenség. A felismerési folyamat és a felismerési folyamat megkésett evidenciái váratlan új hatásokkal látják el annak a korszaknak a folyamatait, amelyekben ez a felismerési folyamat végbemegy.

Prognosztikus szempontból nyomban világossá válik, hogy mindez a sajátosan a globalizációhoz kötődő folyamat újabb *aszimmetriához* vezet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalmi össz-értékelés, azaz az össztársadalmi értékelés nem fogja kiegyensúlyozott szimmetriában tartalmazni a konstruktív és a destruktív oldal kiegyensúlyozott értékelését. Mivel a konstruktív oldal képviselői *egyének*, az ő értékelésmódjuk korántsem fogja abban a mértékben meghatározni a politikai, gazdasági vagy társadalmi összhangulatot, mint a széteső nagy szervezetek felbomlásából marginalizálódó, de mentálisan még az ezekben a nagy szervezetekben létező valóságos *tömegek*.

Ez a helyzet a politikai és a szociális problematika olyan kibontakozásához vezet, amelyik a globalizáció előtti kor kérdésfeltevéseire emlékeztet. Immár a *sokadik új típusú* probléma merül azonban ezzel fel. A politikai és a szociális kérdésfeltevés a maga konkrét szintjén nagyon is megfelel a globalizáció előtti korszak problematikájának. Nem felel meg azonban „elméletileg”, azaz konkrétan rendszerelméletileg, hiszen *ezek a problémák egy nagy globális funkcionális működés részjelenségei, nem a társadalmi lét végső tényei*.

Ugyanez ez alaphelyzet a politika mindennapi szintjén továbbá oda vezet, hogy a szociális és politikai problémák megoldására és „megoldásá”-ra jóval nagyobb számban és intenzívebben jelentkeznek olyan eszmék, amelyek a szélsőjobb hagyományos politikai nyelvének és struktúráinak sokszor nem csak távoli követői, de egyenesen szolgálai hűséggel való *újráfelfedezései* (ezzel ismét újabb példáit adják annak a tanulmányunk bevezetőjében kimondott tételnek, hogy az uralkodó eszmeáramlatok milyen fényévnyi távolságban képesek létezni a konkrét történelmi helyzettől). Nem foglalnánk állást abban a kérdésben, hogy a globalizáció demokráciáiban értelmes megkülönböztetés marad-e a „jobb-” és a „bal”-oldal szembeállítása, annyi bizonyos azonban, hogy a globális demokráciák mai helyzetében már az eddig felsorolt okok is inkább ennek „jobb”-oldalnak kedveznek, ami ismét újabb hatalmas dilemmákhoz vezet, elsősorban természetesen ahhoz, hogy vajon hogyan lehet a közép pártjainak úgy kommunikálni a szélsőségekkel, hogy *szavazataikat* megszerezzék, *követeléseiket* (amelyek történetileg inadekvát mivoltáról épp most tettünk említést) pedig nem.

A politikai és a szociális kérdések ismét visszavezetnek a globalizáció *rendszerelméleti* dimenzióihoz. A globalizáció funkcionális meghatározottságai strukturálisan leértékelték a politika dimenzióit, a szociális alap-problematika pedig történelmi okokból a politika közvetítésével épült be a modern társadalom rendszerébe. A politika *aktuális* felértékelése és felértékelődése ezért bizonyosan nem kedvez a globalizáció definíció szerint értelmezett szárnyalásának.

Mivel a politikai és a szociális alrendszer problémái konstruktív megoldásának kulcsai nem a politika kezében vannak, ezért még a politikai aktorok akaratától is bizonyos mértékben függetlenül szükségszerűen tegnapi, tegnapelőtti vagy éppen destruktív konceptusok kialakulásához vezetnek. Ebben az összefüggésben az antiszemitizmus felerősödése, amelyik ugyan természetesen destruktív politikai ideológiai, de strukturálisan mégis sajátos helyet foglal el a politikai térben (politikai is és nem is), kivételesen aggasztó jelenség. Természetesen (s ez már e tanulmányban a harmadik konkrét példa az eszmék és a valóság, a tudat és a lét közötti távolság nagyságrendjére), az antiszemitizmusnak és a zsidóságnak sincs tartalmi köze a jelen politikai és szociális kérdéseikhez, ettől még ez a jelenség sokatmondó tünet, s még egy jól sikerült hamis magyarázat szerepében is megjelenehet.

Az általános megoldás- és válaszkeresés erőt vesz a társadalmakon és a tömegkommunikáción. A válaszkeresés egész aktivitása azonban két oldalról eleve erősen be van határolva. Be van határolva elsőként *intellektuálisan*. Az intellektuális horizontok szűkösségét okozza az átfogó *utópianélküliség* és *utópiaellenesség*, a mindennapi tudat fixációja a hetvenes-nyolcvanas éveinek gondolkodási formáiban, az 1989-as „történelem vége”-állapot makacs érvényessége (okkal vagy ok nélkül, a marxizmussal átmenetileg véget ért a nagy elméletek uralma, sokak számára még a lehetősége is), de nem kisebb a jelentősége annak is, hogy még mindig érvényben van a liberalizmus 1989-as győzelmének az a negatív következménye, hogy a végérvényesen győztesnek gondolt liberalizmus (amelyen belül akkor még nem különböztették meg a klasszikus- és a neoliberalizmust) *marginalizálta* és *eljelentéktelenítette*, mindenképpen azonban *kompromittálta* a többi nagy eszmeáramlatot, amelyek még mindig nem tudtak saját középpontjaikból reagálni erre (tudásszociológiailag is klasszikus példa erre a szociáldemokrácia ú.n. harmadik útja, hiszen ideáltipikusan mutatja meg, hogy *térítette el* a szociáldemokráciát a maga gravitációs irányaitól a szó szoros értelmében a végső győztesnek tekintett neoliberalizmus).

A megoldás- és válaszkérés erős behatároltsága természetesen következik a strukturális viszonyok megváltozásából is, értelemszerűen a *globalizáció és az állam*, illetve a *globalizáció és a politikai alrendszer* erőviszonyainak strukturális elmozdulásaira gondolunk. Nem feltétlenül kizárólag az eladósodás, és az abból származó cselekvési korlátok válnak itt döntővé, de a politikai folyamat egészének ebből „természetesen” fakadó korlátai is sorsszerűvé válhatnak, újra aktiválhatják a megoldandó probléma és a megoldáshoz rendelkezésre álló erők hol nevetséges, hol tragikus diszkréanciáját.

A megoldás- és válaszkérés következő jelentős korlátját a globalizáció *eltérő cselekvési szintjeinek* elválása jelenti, hiszen egy sor problémára csak azon a cselekvési szinten lehetne reagálni, amelyeken azok megjelennek, s mindehhez hozzá kell még számítanunk, hogy nem egy esetben már annak felismeréséhez is erős intellektuális háttér szükséges, hogy fel tudják ismerni, hogy melyik probléma megoldása egyáltalán melyik cselekvési szinten lehetséges.

A globalizációnak ebben az új korszakában csak olyan gazdasági és szociális megoldások jöhetnek szóba, amelyek szellemükben a globalizáció alapvető viszony- és kapcsolatrendszerébe immár *természetes módon illeszkednek be*, tehát amelyeket nem választanak el rendszerelméleti differenciák a globalizáció meghatározó és alapvetően funkcionális viszonyaitól. Napjainkban úgy tűnik, hogy az eredetileg strukturális vesztes politikai alrendszer a szociális problémák kerülőútján értékelődik fel. Emiatt is születik sok torz javaslat, éled fel rossz régi politikai szélsőség, a politika hirtelen felértékelődése visszahozza a politika halottnak hitt kísérteteit

*

A globalizáció az egyidejű globális működés egy kritikus nagyságrenden való túllépése. Ami nem funkcionál globálisan, nem globális, ami globálisan funkcionál, globális. A globalizáció kiszabadítja az aktorokat az állam fennhatósága alól, miközben az állam történelmi korszakokat átívelő kötelezettségeit a globalizáció egyetlen aktora sem veszi át.

A magyar problematika származhat a globalizáció jelenségeinek

- a) fel-nem-ismeréséből,
- b) a globalizáció jelenségeire adott rossz válaszokból,
- c) a globalizáció jelenségeire nem adott válaszokból,
- d) a globalizáció jelenségeire adható válaszokra való képtelenségből.

A társadalmi cselekvőképesség azért is gyenge, mert a társadalom nem képes megszerveződni, nem cselekvőképes, mert bizonyos dolgokat nem nevez a nevének. A globalizáció első két évtizedét meghatározó azonosuló optimizmus (és most nem érintjük, hogy ez megalapozott volt-e vagy sem) olyan nyelvszabályozást teremtett, hogy átfogó negatív ítéletek a társadalomról alig voltak lehetségesek a nyilvánosság csatornáin. Szegénység, depriváció vagy például a társadalmi tőke iránti ugrásszerűen megnövekedett igény (és a sort hosszan lehetne még folytatni) gyakorlatilag kimondhatatlanok voltak. Most, a válság után és az imperiális helyzet megváltozásakor, bizonyosan nagy segítség lenne, ha a helyzetet legalább le lehetne írni a valóságot megközelítő módon.

A szerző egyetemi tanár, az MTA doktora